

Stručni članak
Primljeno: 10. 10. 1998.

Ivan Stambolić: »Put u bespuće« – lice i naličje velikosrpske politike

DAMIR JUKICA
Zagreb

Kada je 1995., pod izdavačkim pokroviteljstvom neovisne beogradske radio-postaje »B-92«, objavljena knjiga bivšega predsjednika Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije Ivana Stambolića¹ »Put u bespuće«,² kojom je on tadašnjega predsjednika Republike Srbije, Slobodana Miloševića, izravno optužio za »katastrofalni« položaj u kojem su se našli »pripadnici srpskog naroda« na prostoru bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), u srbijanskoj su se, kao i u dijelu međunarodne političke i ine javnosti, pojavile pretpostavke glede Stambolićeva mogućega političkog reaktiviranja, pa i povratka na mjesto čelnoga čovjeka Srbije. Tim je povodom objavljeno više razmišljanja/spekulacija o stvarnoj naravi i razmjerima Stambolićeve uloge u stvaranju društvenih i političkih pretpostavki u Srbiji, ali i cijeloj tadašnjoj socijalističkoj/komunističkoj Jugoslaviji, koje su imale za cilj bitnu promjenu političkog ustroja bivše federalne države u smjeru daljnjeg/ponovnog učvršćenja srbijansko/srpske centralističko-hegemonističke vladavine,³ koja je donošenjem saveznoga Ustava iz 1974. godine bila osjetno uzdrmana.

¹ I. Stambolić rođen je u Brezovi (Srbija) 1936. Završio je pravni fakultet u Beogradu. Neko je vrijeme radio u industriji motora u Rakovici, te bio direktor poduzeća »Tehnogas«. Od 1974. bio je sekretar Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije, predsjednik Izvršnoga vijeća Srbije, predsjednik Gradskoga komiteta Saveza Komunističke Beograda, predsjednik Centralnoga Komiteta Saveza Komunista Srbije, te predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Srbije. U prosincu 1987., nakon sukoba s nositeljima »antibirokratske revolucije« u Srbiji, smijenjen je/povukao se sa svih državno-partijskih funkcija i postavljen na mjesto direktora *Jugoslovenske banke za međunarodnu ekonomsku saradnju* (Jubnes).

² Prema pisanju beogradskog tjednika »Telegraf« od 25. 9. 1995., Stambolić je prvu verziju svoje knjige napisao u travnju 1992. u suradnji s novinarom Slavkom Čuruvijom. Tijekom autorizacije knjige, koja je trajala tri godine, Stambolić je stalno mijenjao njen sadržaj. Nakon što je Čuruvija odbio potpisati konačnu verziju teksta, na njegovo je mjesto »uskočio« dr. Slobodan Inić. Osjećajući se oštećenim, Čuruvija je bez Stambolićeva dopuštenja objavio u »Telegrafu« neke, prema njegovu mišljenju, najzanimljivije dijelove teksta, koji se u usporedbi s onima objavljenima u Inićevoj redakciji donekle razlikuju. Za potrebe ovoga članka usporedo su korišteni i knjiga i dostupni, ali neautorizirani izvaci iz srbijanskih dnevnih i tjednih listova, koji su prenosili i/ili komentirali pojedine dijelove Stambolićeva (ne)autoriziranoga teksta.

³ Srbijansko/srpska centralističko-hegemonistička vladavina bila je, s manje ili više prikrivenosti, trajno obilježje »zajedničkih država«, od Kraljevine Srba, Hrvata i

Prema prosudbama većine analitičara političkih zbivanja na prostorima bivše jugoslavenske državne zajednice, srbijansko se političko čelništvo, zajedno sa svojim brojnim istomišljenicima iz vojnih, policijskih, kulturno-znanstvenih i drugih ondašnjih saveznih i republičkih institucija, još za života dugogodišnjega jugoslavenskog partijsko-državnog šefa Josipa Broza Tita, dakle i prije 1980., ozbiljno pripremalo za razdoblje poslije njegove smrti, da bi, praktički, čim je ona uslijedila, odmah prionulo »izmjeni«/rušenju temeljnih odnosa u tadašnjoj federaciji. Manifestacija/demonstracija srbijanskoga republičkog nezadovoljstva započela je neprestanim javnim prosvjedima njenih predstavnika u saveznom državno-partijskim organima i tijelima u povodu/zbog navodno »prevelikoga« fiskalnog opterećenja srbijanskog gospodarstva.⁴ Na to se ubrzo nadovezalo otvoreno iskazivanje temeljnoga, »uskopolitičkog« nezadovoljstva »uže Srbije« – protivljenje/odbacivanje navodnih »pretjeranih« političkih ovlasti tadašnjih socijalističkih autonomnih pokrajina Vojvodine i Kosova, koje su, i prema Stambolićevu mišljenju, blokirale razvoj Srbije.

Dakle, temeljni je razlog zbog kojega je tadašnji srbijanski partijsko-državni vrh zahtijevao promjenu kako jugoslavenskoga, tako i iz njega proizašloga republičkoga ustava Srbije, bio ponajprije državno-političke naravi. Naime, bivši jugoslavenski predsjednik J. Broz uspio je 1974., uz pomoć ideološko-pravnih doskočica svoga, u tom smislu, ključnog suradnika Edvarda Kardelja, a unatoč žestokome protivljenju srbijanskih političkih čelnika,⁵ nametnuti novi savezni Ustav, kojim se između bivših jugoslavenskih republika, ali i Srbije s njene dvije autonomne pokrajine, uspostavila dotad nezamisliva političko-proceduralna »ravnoteža snaga«, koja je (veliko)srpskim nacionalistima unutar i izvan institucija tada vladajućega ideološko-političkog sustava bila potpuno neprihvatljiva.⁶

Slovenaca do SFRJ. Velika većina srbijansko/srpskih političara, kao i znatan dio »običnih«, matičnih i »prečanskih« Srba doživljavao je svaku Jugoslaviju kao proširenu Srbiju.

⁴ Prvotni su prosvjedi bili artikulirani u zahtjev da se tzv. užoj Srbiji, bez pokrajina, dodijeli status gospodarski nerazvijene republike, tj. da se, kao takva, oslobodi obveze novčanih izdvajanja za potrebe »nedovoljno razvijenih« republika i pokrajina, odnosno da i sama postane i na taj način proračunski potpomaganom.

⁵ Nekadašnji srbijanski član Predsjedništva SFRJ, Draža Marković, u svojim zahtjevima potvrđuje da su Srbijanci bili »protiv mnogih rešenja datih u ustavnim amandmanima, da su se suprotstavljali, ali da su ih morali prihvatiti«. (Dnevničke zapise Draže Markovića, *NIN*, /Beograd/, 6. 10. 1995., 55.)

⁶ Srbi u Srbiji i izvan nje, tijekom postojanja Jugoslavije, pa tako i u vrijeme Stambolićeva političkog djelovanja, dominirali su na svim područjima javnoga i društvenog života, a to je njihovo a priori »kolektivno« protivljenje bilo kakvim, a pogotovo bitn(ij)im promjenama političkih, gospodarskih i drugih odnosa u »zajedničkoj državi« činilo posve razumljivim. O toj svesrpskoj nacionalnoj »opsesiji jednog jedinog jedinstvenog koda« i djelovanju »duh-naroda« u Srba vidi: Bogdan Bogdanović, *Mrvouzice*, August Cesarec, Zagreb, 1988., 19.; Usp. Radomir Konstantinović, *Filosofija palanke*, Nolit, Beograd, 1981., 348.; Ivan Aralica u tom smislu drži posve logičnim što jedan Milošević uzastopce pobjeđuje na izborima u Srbiji i Crnoj Gori, jer će on »ortodoksnim boljševicima, mahom umirovljenoj i neumirovljenoj birokratsko-militarističkoj politokraciji, jamčiti privilegije, što bi imala platiti i Srbija i srpski imperij, a pravoslavnoj će crkvi (...) jamčiti autokefalnost nad čitavim imperijem«. (I.

Novi je savezni Ustav sadržavao neke od bitnih zahtjeva vođa nasilno ugušenoga Hrvatskog proljeća (1971.). Tu je u prvome redu bila riječ o nekim elementima konfederativnosti,⁷ koji su se u praksi najčešće očitovali kao (ne)postizanje konsenzusa.⁸ Time su se pojedine članice jugoslavenske federacije, barem u nekima od najvažnijih pitanja, mogle zaštititi od, za njih, nepovoljnih prijedloga Srbije i njoj podložnih republika i pokrajina.

Stambolić i savezni Ustav iz 1974.

Savezni Ustav iz 1974. formalno je, ali donekle i u praksi, proveo važan dio dotada tek proklamiranih načela o ravnopravnosti naroda i narodnosti, te njihovih republičkih/pokrajinskih federalnih jedinica, koje su dobile neka konfederalna prava. Posebnu su važnost imale one ustavne odredbe koje su zajamčile prava glede proširenja nadležnosti republika u gospodarenju vlastitim resursima, pa čak i dijelom ostvarenoga viška vrijednosti. Tako je Srbiji izmicao nadzor nad jednim od njenih glavnih temelja moći.⁹ Svjestan da će mu i samo djelomice oslobođeno, a pogotovo rastuće, djelovanje ekonomskih zakonitosti u perspektivi sve više izbijati vladalački »instrumentarij« iz ruku, srbijanski hegemonistički orijentirani politički vrh, upravo pod Stambolićevim vodstvom, otvoreno ustaje protiv »korijena svih srpskih nedaća« – Ustava iz 1974. godine.¹⁰ Budući da su se sve ostale republike, a naravno i dvije autonomne pokrajine, opirale retrogradnome srbijanskom zahtjevu za promjenom Ustava, politički je vrh Srbije najprije iscenirao¹¹, a zatim instrumentalizirao »problem Kosova«, koji je trebao poslužiti kao krunski dokaz o »neodrž-

Aralica, *Zadah ocvalog imperija*, Znanje, Zagreb, 1991., 61.) Napokon, o toj će sve-srpskoj duhovno-političkoj »simbiozi« uzvišeno govoriti čak i »proeuropski orijentirani« srpski pisci poput Slobodana Selenića. (Vidi: S. Selenić, *Očevi i oci*, BIGZ, Beograd, 1990., 42.)

⁷ Vidi: Anđelko Milardović, *Uvod u politologiju*, Pan liber, Osijek–Zagreb–Split, 1997., 149.–154.

⁸ Usp.: Šime Đodan, *Yugo tragedija*, ST komunikacije, Zagreb, 1990., 103.

⁹ Na jedinstvenom se tržištu superiornost gospodarski razvijenijih područja očituje i u stvarnom prelijevanju dijela novca s gospodarski inferiornijih područja na ona razvijenija. Takvu su tržišnu pogodnost, u mjeri u kojoj je tržište postojalo, razvijenije republike u bivšoj socijalističkoj Jugoslaviji uistinu uživale ali je, naravno, nisu priznavale jer su s druge strane, pogotovo kada je riječ o Hrvatskoj, političkim odlukama bile višestruko zakidane. Za Srbiju je i veliku većinu Srba u bivšoj Jugoslaviji uvođenje tržišnoga gospodarstva bilo jednako neprihvatljivo i »detrionizirajuće« kao i politička demokratizacija federacije. (Vidi: Š. Đodan, *Agonija boljševizma*, Alfa, Zagreb, 1991., 223.; Rudi Supek, *Društvene predrasude i nacionalizam*, Globus, Zagreb, 1992., 203.; Stipe Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislavpress, Zagreb, 1994., 20.). Beogradski je ekonomist i sociolog Vladimir Gligorov u jednom od brojeva zagrebačkog »Danasa« iz 1987. to sažetije izrazio zapažanjem kako je »za Srbiju i srbijansko rukovodstvo demokracija (tiza) tiranija a uvođenje tržišta fašizam«.

¹⁰ Sam I. Stambolić tada kaže/ponavlja da je »problem pokrajina i jedinstva Srbije prvorazredan i gorući nacionalni problem«, te da su »stvoreni preduslovi i za odlučnije korake«. (I. Stambolić, *Put u bespuće*, Radio B-92, Beograd, 1995., 108. i 229.)

¹¹ Vidi: B. Bogdanović, Isto, 43.

vosti« postojećih ustavnih rješenja, te u skladu s time »sazrelih potreba« za političkim i ekonomskim promjenama.¹² Srbija je, dakako, i taj »problem« naumila rješavati prema svojoj ustaljenoj matrici »prava i obveza«. Naime, postavši predsjednik Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije, S. Milošević je izjavio da je pravo na preuređenje ustavnog statusa autonomne pokrajine Kosova »unutarnja stvar Srbije«, ali i »jugoslovenski problem«. Na Kosovu se, naknadno priznaje Stambolić, izvodi organizirana srpska pobuna čiji je »inspirator i organizator« Dobrica Čosić, a koju na terenu, prema njegovim napucima, izvode Bogdan Kecman, Miroslav Šolević, Kosta Bulatović i drugi.¹³ Stamboliću je sve to poznato, ali ništa ne poduzima prema poticateljima pobune. Na Predsjedništvu Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije Stambolić, 8. travnja 1986., govori o »nerešenim pitanjima, o teškim nepravdama, o nezakonitostima, o ugroženom položaju Srba i Crnogoraca kao osnovi na kojoj dolazi do spontanih (sic!) izraza nezadovoljstva, kao osnovi na kojoj dolazi do uplitanja i raznih nacionalističkih snaga«.¹⁴ Stamboliću, naime, kosovski nemiri trebaju kao pokriće za ustavne promjene (»Pa, zato i menjamo Ustav«)¹⁵, koje je on, za razliku od Miloševićevih »tenkovskih sredstava«, nastojao provesti, navodno, »demokratskim« načinom. No, valja naglasiti, ukazivanjem na »mogućnost manipulacije opravdanim srpskim nezadovoljstvom«, Stambolić si je nastojao pribaviti dodatni izgovor za njihovu »energičniju« provedbu. O kakvoj je, pak, vrsti »demokracije« riječ pojašnjava sam, opisujući »izvanrednu saradnju« s tadašnjim kosovskim partijskim čelnikom Koljom Širokom, koji navodno »realizuje sve što dogovore«, ali moleći da mu Stambolić dopusti procjenu »kad je trenutak i koja je taktika« smjenjivanja nepoćudnih kosovskih političara.¹⁶ Tako je prema Stambolićevu odabiru na čelo kosovskoga komunističkog partijskog rukovodstva došao »novi, mlad jugoslovenski orijentisani svet (Azem Vlasi, Kačuša Jašari, Remzi Koljgeci i dr.; pr. a.) koji razume da se problem Srba na Kosovu mora rešavati i rešiti«¹⁷. Iako u knjizi naknadno priznaje da su izvješća o ubojstvima, silovanjima i oskrnućima srpskih crkava i groblja na Kosovu izmišljena – što je kao prvi čovjek Srbije sigurno znao – tada to pragmatički prešućuje i zlorabi, jer – cilj Stamboliću opravdava sredstvo. On tada na Kosovo šalje, precizno ga instruirajući što će i kako govoriti, i svoju tada (?) »desnu ruku« – S. Miloševića. Ovaj, međutim, »mimo dogovora« izmiče nadzoru i počinje provoditi vlastitu politiku – »ne više moju, s kojom je došao na vlast, već supružničku,¹⁸ (...) velikonacionalističku«(!?) s kojom, prema Stamboliću, odvodi Srbiju i Srbe »u

¹² Usp., I. Stambolić, *Put u bespuće* [knjiga], 108.

¹³ I. Stambolić, *Put u bespuće* [Izvaci iz knjige], *Telegraf* (Beograd), 20. 9. 1995., 50.; Usp. *Nin*, 29. 9. 1995., 54.; Vidi: A. Milardović, *Srbijanski masovni pokret i hrvatsko pitanje*, Globus, Zagreb, 1991., 69.–70.

¹⁴ I. Stambolić, *Put u bespuće* [Izvaci iz knjige], *NIN*, 6. 10. 1995., 54.

¹⁵ *Isto*, *NIN*, 29. 9. 1995., 54.

¹⁶ I. Stambolić, *Put u bespuće* [Izvaci iz knjige], *Telegraf*, 20. 9. 1995., 50.

¹⁷ *Isto*.

¹⁸ Stambolić, posebice u Čuruvijinoj verziji teksta, često ističe Miloševićevu podložnost supruzi Mirjani Marković, čije držanje i ulogu prikazuje upravo misteriozno. (I. Stambolić, *Put u bespuće* [Izvaci iz knjige], *Telegraf*, 13. 9. 1995., 52.)

sveobuhvatni poraz.«¹⁹ Poznato je da Milošević od 23. do 25. rujna 1987. organizira *Osmu sjednicu* Centralnoga komiteta Saveza komunista Srbije, te na njoj potiskuje Stambolića i, kako to ovaj, navodno, tek naknadno zapaža, »njavljuje rat Jugoslaviji«. Zanimljivo je, ili bolje rečeno znakovito, da Stambolić sa svog visokog položaja odstupa gotovo »bez borbe«. Dapače, on sam pridobiva polovicu članova partijskog Predsjedništva da glasuju za njegovo razrješenje s dotadašnje dužnosti.²⁰ No, još je indikativnija njegova višegodišnja, na određen način možda i kooperativna šutnja.²¹ Iako tvrdi kako nije objektivno odgovoran za ono što su »pučisti« /tj. »antibirokratski revolucionari« počinili, nego samo jer im je pomogao da dođu u priliku i da se dočepaju vlasti, Stambolićevo je (do)tadašnje i kasnije držanje dalo povoda mnogim nedoumicama i sumnjama. Tu se u prvom redu radi o stvarnoj naravi njegova odnosa s Miloševićem, o njegovu intimnom odnosu prema srpskim akademikima i »Memorandumu« *Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU)*, te o njegovu odnosu s D. Čosićem i ostalim (izvan)institucionalnim (veliko)srpskim šovinistima. No, možda su u cijelom tom kolopletu, ipak, bili najvažniji generali bivše *Jugoslavenske narodne armije (JNA)*, bez koje, kako to Stambolić sam (ne)izravno ističe, ni mirnodopsko ni ratno očuvanje/ostvarenje velikosrpskoga projekta nije bilo moguće.

Visoko, pa i politički ne beznačajno mjesto glavnoga direktora banke »Jubmes«, na kojemu je smijenjeni/»smijenjeni« Stambolić bio sve do svojega nedavnog umirovljenja, nedvojen je znak održanja njegovih, u najmanju ruku, razmjerno dobrih odnosa s Miloševićem. Prilično je, naime, prijeporna Stambolićeva »zatečenost« otkrićem Miloševićevih političkih stajališta i ciljeva. Jer, to valja naglasiti, nitko nije bolje od njega znao za rigorozne kadrovske kriterije njihova zajedničkog pokrovitelja, inače Ivanova bliskog rođaka, Petra Stambolića.²² Nije nevažno, a niti bez dubljeg značenja, da je I. Stambolića i S. Miloševića vezivalo dugogodišnje poznanstvo/prijateljstvo, tijekom kojeg su »gotovo svakodnevno razgovarali, ponajprije o politici, a onda i o svemu i svačemu«. Miloševića, kojega doslovce »vuče za sobom s funkcije na

¹⁹ I. Stambolić, Svedočanstva: Moja najveća greška, *Naša borba* (Beograd), 22. 9. 1995., 9.

²⁰ Ishod je ovoga čudnog glasanja bio 6:6, no Stambolić je tada, »da preseče mučenje«, sam lažno »konstatovao« da je prijedlog Predsjedništva usvojen. (I. Stambolić, *Put u bespuće/Izvaci iz knjige/, Vreme /Beograd/, 4. 9. 1995., 40.*) Stambolić u uvodnome dijelu svoje knjige navodi da je i prije »antibirokratske revolucije« bio »zasićen politikom«, te da se želio povući »na neko mirnije mesto, u privredi, a intimna mu je, velika želja bila postati direktorom Beogradske banke«. (I. Stambolić, *Put u bespuće /knjiga/, 35.*)

²¹ Stambolić svoju višegodišnju šutnju prikazuje još rječitijom kada u svojoj knjizi sam kaže da »ga se (tih dana, kao još uvijek legalno izabranog predsjednika Predsjedništva Srbije; pr. a.) očito boje jer je još uvek s nezanemarljivim ugledom i uticajem u narodu«. (I. Stambolić, *Put u bespuće /knjiga/, 206.–207.*)

²² O političkom profilu P. Stambolića slikovito govori Miko Tripalo. On u svojim sjećanjima navodi kako je P. Stambolić, kao predsjednik tadašnjega Saveznog izvršnog vijeća, često bio član »čudnih saveza«, npr. s generalom Nikolom Ljubičićem i D. Markovićem, a nasuprot partijskih »liberala« Marka Nikezića i Latinke Perović. (M. Tripalo, *Hrvatsko proljeće*, Globus, Zagreb, 1990., 192.)

funkciju«, Stambolić opisuje »svojim poverenikom«, »desnom rukom«, »izvršiteljem naloga«, »mlađim saradnikom«, pa i »najboljim drugom«. ²³

Još je nevjerojatnije njegovo držanje prema Miloševićevim navodno povremenim/ne tako rijetkim »izvaljivanjima«, ²⁴ koja, tvrdit će u svojoj knjizi, »nije uzimao kao ozbiljne stvari«. ²⁵

Stambolićev odnos prema srpskom šovinizmu

Stambolićeve tvrdnje o njegovoj neupućenosti u zbivanja vezana uz pojavu »Memoranduma« srpske Akademije u listopadu 1986. djeluju vrlo neuvjerljivo. On, koji je bio u najužem državno-partijskom vrhu bivše komunističke Jugoslavije, navodno, »nije znao« ništa o tome da se priprema Akademijin »Memorandum«. O njegovu pripremanju, prema Stambolićevoj tvrdnji, »nije znala« ništa ni tadašnja srbijanska »Služba državne bezbednosti«, odnosno, »barem su /nje/mu tako govorili«. Ipak, Stambolić priznaje da mu je »akademik /Dušan/ Kanazir jednom prilikom spomenuo nekakav spis, koji bi trebao ukazati na uzroke društvene krize i predloge njenoga prevazilaženja«. No, kako se taj, inače, »dobrodošao spis« sastavljao u (veliko)srpskim krugovima, Stambolić se time, navodno, nije opterećivao. Takav njegov odnos prema »Memorandumu« i Akademiji ²⁶ posredno odražava i njegovo stajalište prema (veliko)srpskim šovinstima, od kojih se, izgleda, svojedobno razlikovao jedino po svojem, navodnom, osjećaju za realnost i taktiziranje. ²⁷

Stambolić je (i) u to vrijeme s većinom srpskih akademika prijatelj, kojima čini razne usluge. U krugu njegovih prijatelja je i Antonije Isaković, kojega »vidi kao srpskoga nacionalistu, koji uvek nešto muti, petlja, ali ga (kao ni ostale; pr. a.) nikada ne uzima ozbiljno«. ²⁸

²³ I. Stambolić, *Put u bespuće* /knjiga/, 263.

²⁴ Jedno je od takvih svojedobni Miloševićev prijedlog da pozovu D. Čosića, »s njime se izmire i pozovu ga da im se pridruži, da ih podrži«. (I. Stambolić, *Put u bespuće* /Izvaci iz knjige/, *Telegraf*, 4. 10. 1995., 52.)

²⁵ »Mislio sam da će moja reagovanja na te njegove, smatrao sam, sulude ideje biti dovoljna da o tome više ne razmišlja. Mislio sam da mu je to u trenutku padalo na pamet i da posle mojih reagovanja više ne postoji u njegovoj svesti... Međutim, čovek je to, očigledno, zaista i mislio. Nudio je meni da to radimo. Ja to nisam prihvatio i on je, valjda, odlučio da to obavi sam«. (I. Stambolić, *Svedočanstva: Moja najveća greška, Naša borba*, 15. 9. 1995., 9.)

²⁶ Za ulazak u Akademiju »titula srpskog nacionalista znači kvalifikaciju i propusnicu«. (I. Stambolić, *Put u bespuće. Izvaci iz knjige, Vreme* /Beograd/, 4. 9. 1995., 38.)

²⁷ Govoreći o naklonosti nacionalistički orijentiranih srpskih političkih »veterana« prema Miloševiću, Stambolić kaže: »Mene su uvažavali na drugi način, s obzirom na moje poteze prema Jugoslaviji, pokrajinama (...). A neki su od njih cenili baš moju odmerenost i taktičnost«. (I. Stambolić, *Put u bespuće/izvaci iz knjige, Naša borba*, 13. 9. 1995., 9.)

²⁸ Srpski su akademici Isaković i Rakić kasnije implicite govorili kako Memorandum i nije ništa drugo nego politika Ivana Stambolića. U svojoj knjizi Stambolić priznaje da se godinu dana prije pojave »Memoranduma« politički vrh Srbije »složio s idejom rukovodstva Akademije da organizuje nekoliko timova (...) različitih struč-

Za Stambolića je D. Čosić »politički opasan nacionalista, otrovan čovek koji truje svoj narod«, ali kada je vojvodansko državno-partijsko čelništvo tražilo da se prema njemu »zaoštri kurs«, Stambolić je to odlučno odbio. Takvo svoje držanje pokriva/prikriva mišljenjem kako »ljudi-pisci, bilo to umišljeno ili neumišljeno, imaju pravo na patnju za svojim narodom...«, pa, prema tome, »neka ih, neka pišu svoje knjige. Ko voli neka čita«. To što je sadržaj knjiga velikosrpski, šovinistički i, konačno, protujugoslavenski, Stamboliću – ne smeta. On u njima vidi »nacionalno osveščivanje i razvijanje nacionalne samosvesti«, jer »ma koliko«, primjerice, »projekt velike Srbije bio neostvarljiv, u budućnju te samosvesti on odigrava pozitivnu ulogu.«²⁹ Za Stambolića je, dakle, djelovanje deklariranih velikosrpskih šovinista na neki način – vrlo korisno.

Stambolićev odnos prema Miloševiću

Predmnijevajući u predvečerje »jogurt-revolucije« daljnje »neizvesne političke borbe za reformske promene, pre svega u privrednom i političkom sistemu«, Stambolić je osjetio potrebu »da na čelo najveće partijske organizacije u Jugoslaviji dođe odlučan i dinamičan čovek« – S. Milošević.³⁰ S obzirom na to da su reforme, u srpsko/srbijanskom smislu te riječi, gotovo uvijek podrazumijevale inauguraciju/restauriranje što sveobuhvatnijega centralizma, nužnom se ukazivala i potreba uporabe – »političke sile«. Tu su se, dakako, Miloševićeve »kvalitete« – »drskosti« i »probojnosti« – pokazivale kao prijeko potrebne »političke vrline«. Njih su dvojica, prema Stambolićevoj zamisli, trebali djelovati kao – »ja i on«.³¹

Stambolić i Milošević se nisu razlikovali u prepoznavanju »neprijatelja«, nego samo u »načinu na koji o njima govore«. To je, čini se, bila jedina, ali ključna politička razlika: »Obojica su beskrupulozni; Slobodan – osion, arogantan, površan, brz. Ivan – lukav, demagog, realniji i odmereniji (ima i savetnika). (...) Slobodan je – pored svega – i vrlo ličan, osvetoljubiv, klikaš. (...) Ivan je promišljen, lukav, Pera (ujak) u novom, savremenom ruhu.«³²

njaka koji bi se bavili različitim društvenim problemima i davali predloge za njihova rešavanja«. No, ipak, zaključuje da je to bilo isto kao da je »naručio šešir, a dobio šlem«. (I. Stambolić, *Put u bespuće. Izvaci iz knjige*, *Telegraf*, 4. 10. 1995., 52. i 53.; Usp., I. Stambolić, *Put u bespuće* /*knjiga*/, 118.–119.)

²⁹ I. Stambolić, *Put u bespuće* /*Izvaci iz knjige*/, *Telegraf*, 4. 10. 1995., 51.

³⁰ Za Stambolića je Milošević samo »vidljivi« predstavnik neformalne političke skupine, koja je, preuzetno ili ne, uvriježeno nazivana »Biroom u senci«. U njemu je dugi niz godina jednu od vodećih uloga imala dugogodišnja »prva ličnost Srbije« – Petar Stambolić. Poslije Brozove smrti u tom »Birou« dominiraju srpski generali JNA. (Usp. D. Marković, *Dnevničke zabeleške*, *NIN*, 8. 9. 1995., 52.)

³¹ »Ivan Stambolić je 'terao svoje'... Slobodan je sada samo izvršilac; Ivan je idejni inspirator, on je tobožnji ležerni, tolerantni predsedavajući. To i jeste karakteristika te grupacije: beskrupulozne, agresivne, opasne... Čudna je to skupina... Od mangupluka Ivanovih, pa preko prepotentnosti Sl. Miloševića... Miloševićovo 'siledžijstvo'... odgovara njegovom profilu i 'dalekovidnosti' njegove politike. Lukavi Ivan Stambolić će se vajkati, izjavljivati da o tome nije obavešten, čak će – posle učinjenog – i kritički govoriti o tome« (*Isto*, 49.–50.)

³² D. Marković, *Dnevničke zabeleške*, *NIN*, 6. 10. 1995., 56.

Međutim, Stambolić i Milošević bitno su se razlikovali u koncepciji i definiranju optimalnoga političkog (sve)srpskog cilja, te u načinu i brzini njegova postizanja. Milošević je želio ostvarenje neke optimalne varijante »Garašinove Velike Srbije«, a Stambolić je, nasuprot tome, bio za »Jugoslaviju«, koja bi se polako ali sigurno »politički reformisala«, odnosno još više – posrbli-vala. Stambolić je, dakle, udarao temelje »još većoj Velikoj Srbiji«. ³³ Za ostvarenje Stambolićeve koncepcije bilo je nužno nasilno održavanje postojeće jugoslavenske države. Dugoročno gledano, međutim, »Stambolićev pristup« sadrži, s velikosrpskog stajališta, manu zbog koje se rat, prije ili kasnije, činio neizbježnim. Riječ je o demografskom čimbeniku, odnosno činjenici da je Srba u bivšoj Jugoslaviji bilo manje od zbroja ostalih naroda i narodnosti, a jedva ih je nešto više od polovice bilo, i jest, i u samoj Srbiji. Zbog toga bi, objektivno, i sve posrbljeniju »modernu« jugoslavensku federaciju bilo sve teže, pa i nemoguće nadzirati.

Stambolićev odnos prema Jugoslavenskoj narodnoj armiji

Od posebnog je značaja Stambolićev odnos prema bivšoj jugoslavenskoj vojsci, ili kako ju je on, možda ne slučajno, običavao nazivati samo –»Armija«. Stambolić je, navodno, »gajio iluzije« da »Armija nije potpala pod utecaj svega onoga što imaš u društvu«, tj. da je ostala »jedinim delom sistema koji je sačuvao svoju vitalnost, sposobnost, organizovanost, snagu, čvrstinu, svoju neku nadnacionalnu jugoslovensku čistotu«. ³⁴ »Mi smo«, navodi on, »doduše, bili svesni armijskog sastava, pre svega njihove nacionalne strukture i uloge Armije čiji smo kult gradili«, ali umjesto da nastoji preusmjeriti ove negativne trendove, srbijansko se republičko vodstvo »nije mnogo utrkivalo da razvija neke posebne odnose s Armijom«. ³⁵ U skladu sa Stambolićevim viđenjem i prakticiranjem »mudroga političkog ponašanja«, tada je bilo jedino važno izbjeći »javno intimiziranje« s vojskom, »jer bi to moglo izazvati nepovoljne reakcije, pa čak i strah kod drugih naroda«. Nisu ga brinule ni glasine da je general »Nikola Ljubičić spremao neki vojni puč posle Titove /Brozove/ smrti«, jer on »Armiju nije /tako/ doživljavao«. Upadajući iz jedne proturječnosti u drugu, ili samo ostajući na crti svesrpskoga pripravljanja za »očekivane sukobe«, Stambolić priznaje da je Jugoslavenska narodna armija »uvek bila

³³ A. Milardović s tim u svezi drži da bi i Stambolićeva politika, da je ostao na vlasti, išla u smjeru konstituiranja srpske države, »samo se postavlja pitanje istih ili različitih sredstava u postizanju cilja, svakako u odnosu na Slobodana Miloševića«. (A. Milardović, *Srbijanski masovni pokret*, 56.); I sam je Stambolić, uostalom, jasno obrazložio svoje protivljenje Miloševićevoj taktici/metodi »zatvaranja u sebe« pod parolom »Svi Srbi u jednoj državi«: »Ako bi se i dogodila ta žarko željena homogenizacija srpskog plemena«, predmnijevao je Stambolić, »ona/ se neće dogoditi prema željenim koordinatama stratega takozvane 'Velike Srbije'. Dogodiće se masovnim saterivanjem Srba u matični tor beogradskog pašaluka«. (I. Stambolić, *Svedočanstva: Moja najveća greška*, *Naša borba*, 22. 9. 1995., 9).

³⁴ I. Stambolić, *Put u bespuće /Izvaci iz knjige/, Telegraf*, 4. 10. 1995., 52.

³⁵ Isto, 54.

moćan politički faktor, (...) što je imalo težinu (...) u stvari, veliku težinu«,³⁶ ali za nj to nije bio dovoljan razlog da tome, tako značajnom čimbeniku posveti dužnu pozornost, a nekmoli da se pozabavi »negativnostima« na koje je, istina naknadno, i sam ukazao.

S hrvatskog je, pak, stajališta bila najopasnija Stambolićeva otvorena suglasnost s prijedlozima admirala Branka Mamule glede ustrojstvene i teritorijalne reorganizacije JNA,³⁷ koji su se pokazali neposrednim pripravama za vojnu agresiju na Republiku Hrvatsku i nešto kasnije (Republiku) Bosnu i Hercegovinu. Gledano kroz prizmu Stambolićeve političke orijentacije, Jugoslavenska narodna armija bila je besprijekorna, međutim, na Stambolićevu žalost, ona si nije našla suradnika u njemu, nego u još »besprijekornijem« Miloševiću. Generalima JNA, priznaje naknadno Stambolić, »bilo /je/ do rata«, pa im je njegova sklonost dugim taktičkim pregovorima i kompromisima prestala biti prihvatljiva. Više od te spoznaje, međutim, Stambolića ožalošćuje i ljuti vojnički loše ili nikako obavljen »posao«/rat, koji je, da stvar bude gora, a kako i sam u knjizi priznaje, tako »dugo pripreman«.³⁸

Uoči konačnog otpočinjanja srbijanske vojne agresije na R. Hrvatsku, beogradska televizija/JNA »pušta«/ju/ montirani film o tadašnjem generalu *Zbora narodne garde* Martinu Špegelju. Za Stambolića je to »film o početku bratoubilaštva na ekranu«. On je iznenađen da »Armija« »ne izvodi državni udar, pa čak da ni prethodno ne hapsi čoveka koji i rečju i delom i oružjem minira Jugoslaviju!«. Do izražaja je, očito, opet došla Stambolićeva zaokupljenost isključivo načinom postignuća političkih ciljeva, koji se, svjesno ili slučajno, gotovo uvijek podudaraju s onima velikosrpskima. Za njega je, naime, svaki put ključni ili jedini problem – *metoda*. Umjesto da se, kao u ovom slučaju, »obnaroduje takav film«, Špegelja je, drži on, trebalo uhititi, a politički vrh Hrvatske – »izolirati«.³⁹

Nakon što se vidno razočarao u »Armiju«, Stambolić tu svoju bivšu »svetinja« odbacuje s prezirom, te zaključuje kako bi – »bolje bilo da, kao i sam Tito, nije ni postojala«.⁴⁰ Tako izgleda da se »jugoslovenski orijentisani« Stambolić složio s velikosrpskim šovinstima i glede odnosa prema ulozi pokojnoga »vrhovnog komandanta«, koji je, prema njihovu mišljenju, poništio

³⁶ »Bilo je jako važno šta Armija misli. Armija je izrastala u politički faktor koji je u najmanju ruku imao snagu jedne republike. U nekim stvarima možda i veću. Što su rukovodstva bila neproduktivnija i sterilnija, (...) toliko su kritički stavovi Armije imali veću težinu. A, njihovi stavovi su obično bili kritički. Moram da priznam, meni je prijala ta kritika Armije, jer sam i sam bio veoma kritičan. Sa ljudima iz Armije nikad nisam imao neke veće sporove« (*Isto*, 52.)

³⁷ Usp., I. Stambolić, *Put u bespuće* /knjiga/, 186.

³⁸ *Isto*, 53.

³⁹ I. Stambolić, *Put u bespuće* /knjiga/, 30.

⁴⁰ I. Stambolić, *Put u bespuće* /Izvaci iz knjige/, *Telegraf*, 4. 10. 1995., 52. Glede njegova odnosa s Jugoslavenskom narodnom armijom, Stambolić je, ne baš sasvim jasno, napisao da mu je B. Mamula, poslije »Osme sjednice«, »davao diskretne znake da bi ga armija podržala, te da ne podnosi ostavku«. Ali on »takvu podršku, za nekakav protivudar«, iz nerazjašnjenih razloga, »nije mogao prihvatiti«. (I. Stambolić, *Put u bespuće*/izvaci iz knjige/, *Vreme*, 4. 9. 1995., 31.–39.)

»srpsku ratnu pobjedu« (1945.), a saveznim Ustavom (1974.) zadao Srbiji i Srbima – »smrtni udarac«.

Stambolićevo stajalište prema Hrvatskoj/Hrvatima

Za velikosrpske šoviniste J. Broz je bio glavni krivac i za, navodno, »nezadovoljavajući položaj Srba u Hrvatskoj«. Na »Miloševićevo čuđenje« upravo Stambolić prvi pokreće ovo pitanje.⁴¹ Kao predsjednik Predsjedništva Srbije on »tih godina« promovira praksu primanja »predstavnik« hrvatskih Srba, koji mu dolaze s pritužbama i raznim »dokazima«. Jednu od takvih »delegacija« čine srpski književnik Stanko Korać i »jedan njegov drug«, koji izvješćuju Stambolića da »ima/ju/ mnogo teških problema, kako je situacija čak gora nego što je bila ranije«, te mu uručuju »debeo materijal, mnogo papira«. Stamboliću se sadržaj »materijala« čini »autentičnim« te ga »drugarski« uručuje tadašnjem predsjedniku Centralnoga komiteta Saveza komunista Hrvatske, Miki Špiljaku.⁴²

Glede tada aktualnih rasprava o »nazivu jezika« i »definiciji jezika u ustavu«, Stambolić, prema vlastitoj tvrdnji, »veoma dobro surađuje sa Stipom Šuvarom, Milkom Planinc i Petrom Flekovićem«, ali ne i s tadašnjim hrvatskim predstavnicima u federalnim organima – Josipom Vrhovcem, Jurom Bilićem, pa čak niti s hrvatskim Srbinom Dušanom Dragosavcom.

Odlično upućen, a i uključen, u hrvatska zbivanja,⁴³ Stambolić s tim u svezi posebice ističe »veliku pomoć Stipe Šuvara«. Ovaj je jugoslavenski komunist, početkom travnja 1987., pred »političkim aktivom« Vukovara dramatično upozoravao hrvatske Srbe ne samo na to da se »hrvatski nacionalisti uporno bore za poseban (nacionalni) hrvatski jezik«, nego i na to da se njihov dugogodišnji pritajeni rad – »tih marš kroz institucije« – sve više »artikulira u borbu za opstrukciju Stavova Predsjedništva CK SKH o aktualnim pitanjima jezične politike«. Šuvar se tada nije zadržao samo na svom »otkriću« jezične neravnopravnosti Srba u Hrvatskoj, nego je u potpunosti opravdao Stambolićeve simpatije prema njemu /Šuvaru/ svojim zahtjevom za sveobuhvatnijom ustavnom »reformom«. U tom je kontekstu osudio »zlosretnu« praksu/tendenciju da »značajan dio društvenog kapitala funkcionira kao republički i pokrajinski, kao u neku ruku nacionalni kapital«. Svoje je izlaganje Šuvar završio pozivom hrvatskim Srbima i »hrvatskim komunistima da, kao što se bore protiv nacionalnog jezika, jednaku borbu povedu i protiv nacionalnog kapitala«.⁴⁴

⁴¹ I. Stambolić, Put u bespuće /Izvaci iz knjige/, *Vreme*, 4. 9. 1995., 35.

⁴² Špiljak, navodno, provjerava »dostavljene« mu materijale, te u svom izvješću Stamboliću konstatira da je »stanje još gore nego što tamo piše«. (I. Stambolić, Put u bespuće /Izvaci iz knjige/, *Telegraf*, 4. 10. 1995., 53.)

⁴³ U svezi s prigovorima koji su mu, čak i iz same Srbije, bili upućivani zbog »pretjeranog petljanja« u »hrvatsku politiku«, Stambolić je odvrćao da »ćemo probleme rešavati ili mi /Srbi; komunisti?/ ili nacionalisti na svoj način«. (*Isto.*)

⁴⁴ S. Šuvar, Antisocijalističke snage nemaju stvarnu šansu, *Vjesnik* (Zagreb), 2. 4. 1987., 5.

Tijekom svoje političke karijere Stambolić je, kako sam priznaje, držao do mišljenja i savjeta poznatoga srpskog akademika dr. Vase Čubrilovića, koji je, navodno, tvrdio da »Jugoslavija stoji na srpsko-hrvatskom odnosu«, pa s Hrvatima, s tim u skladu, »treba imati veoma bliske odnose«. Stambolić je »bliske odnose« imao s M. Špiljakom, ali je »on /Špiljak/ bio mnogo otvoreniji prema meni /Stamboliću/, nego ja prema njemu«; J. Vrhovca i »njemu slične« doživljavao je kao – »zlorade«. ⁴⁵ S pro(veliko)srpski se orijentiranim generalima JNA redovito sastajao/»razmenjivao mišljenje«, ali kada, u najburnijim danima, na mjesto »armijskoga šefa partije« dolazi Hrvat Petar Šimić, s njim se, sudeći prema tome što ga u knjizi nigdje ne spominje, ne susreće, a niti, naknadno, ne komentira Šimićeve iznenadnu smrt.

Za izbijanje rata u bivšoj Jugoslaviji Stambolić podjednako okrivljuje sve zaraćene strane. On će, načelno, »inicijalni dio« rata pripisati »nepredvidljivim« srpskim academicima, »preambicioznim« generalima JNA i samom Miloševiću, dakle, srpskoj strani, ali će se odmah ispraviti »jasnim« iako potpuno apsurdnim »zaključkom« kako su, »objektivno, kolovođe bratoubilačkoga rata i Milošević i Tuđman«. ⁴⁶

Iako je, prema Stambolićeve priznanju, pobuna Srba u Hrvatskoj »podsticana i organizovana«, ⁴⁷ njemu pritom, čini se, najviše (ili jedino?; pr. a.) smeta što se to čini »onako ratoborno«, jer između hrvatske težnje za slobodom/obranom i srpske/srbijanske za hegemonijom/agresijom, sa svoga velikosrpskog motrišta, ne želi ili ne može (u)vidjeti razliku. Kako je Jugoslavija, i za njega, bila »jedini način da svi Srbi žive u jednoj državi«, hrvatski su, a i bošnjačko-muslimanski državotvorni interesi za nj »po definiciji« – neprijateljski. Dosljedno tome, protusrbijanski obrambeni rat vode, kako ih Stambolić u knjizi, uz dozu ironije, parafrazirano naziva »Tuđmanove ustaše i mudžahe-dini«. Uspješnim suprotstavljanjem srpskoj oružanoj agresiji i genocidu, te rušenjem »vekovnoga« velikosrpskog sna, »Tuđman je«, prema Stambolićeve mišljenju, nanio Hrvatima sramotu i hipoteku kao niko drugi (sic!)«. ⁴⁸

U svrhu upotpunjenja slike o Stambolićeve odnosu prema Hrvatima, vrijedi podsjetiti da se i za vrijeme trajanja njegova političkog mandata u Srbiji uporno promicao velikosrpski »jasenovački mit« o »oko/preko milijun pobijenih Srba«. ⁴⁹

Stambolićevo stajalište prema djelovanju Srpske pravoslavne crkve

Zanimljivo je, odnosno potpuno očekivano, da je Stamboliću najvećim dijelom »promaklo« djelatno sudjelovanje Srpske pravoslavne crkve (dalje:

⁴⁵ I. Stambolić, Put u bespuće /Izvaci iz knjige/, *Telegraf*, 6. 10. 1995., 50.; Usp.: I. Stambolić, Put u bespuće /Izvaci iz knjige/, *Vreme*, 4. 9. 1995., 37.

⁴⁶ Usp., I. Stambolić, Put u bespuće /knjiga/, 30.; Usp., *Isto*, 22.

⁴⁷ I. Stambolić, Put u bespuće. /Izvaci iz knjige/, *Vreme*, 4. 9. 1995., 30.–31.; I. Stambolić, Svedočanstva: Moja najveća greška, *Naša borba*, 13. 9. 1995., 9.

⁴⁸ Ovu je Stambolićeve izjavu s njegova nastupa na neovisnoj beogradskoj TV-postaji »Studio-B« (8. 10. 1995.) prenijelo ljubljansko »Delo« 9.–10. 10. 1995., 9.

⁴⁹ Vidi: Anto Knežević, *An Analysis of Serbian Propaganda*, Domovina t.t., Zagreb, 1992., 20.

SPC) u »duhovno-moralnoj« pripravi/opravljanju srbijanske vojne agresije i srpske oružane pobuđen u R. Hrvatskoj, te (R.) Bosni i Hercegovini. Ovdje treba napomenuti da je njegova »vladavina« bila obilježena stalnim protukatoličkim/protuhrvatskim i protumuslimanskim »rabortama« *Svetoga sinoda* i znatnoga dijela pravoslavnoga svećenstva SPC-a, pa se tako, primjerice, do iznemoglosti ponavljala krilatica tadašnjega srpskog patrijarha Germana da se »srpske žrtve moraju oprostiti, ali ne smiju zaboraviti«. Stambolić, ipak, iako s višegodišnjim zakašnjenjem, dopušta/priznaje postojanje neposredne »ratnohuškačke« uloge pojedinih, u knjizi neimenovanih, crkvenih velikodostojnika SPC-a.⁵⁰

Stambolićev odnos prema mogućem ruskom utjecaju na ovom području

Znakovito je da Stambolić u svojoj knjizi na dva mjesta – »usput« – spominje i Ruse, odnosno neporecivi/mogući ruski utjecaj na zbivanja u bivšoj Jugoslaviji. Najprije govori o »kalkulisanju« ljudi u »Armiji«, ponajprije N. Ljubičića, s »ruskim faktorom«,⁵¹ a potom o mogućoj vezi Slobodanova brata Bore Miloševića (a možda i Slobodanovih?; pr. a.) sa sovjetskim obavještajnim službama. Stambolić, naime, spominje da je Stane Dolanc, tadašnji prvi čovjek jugoslavenske Službe državne sigurnosti, zatražio istragu zbog »gadnih stvari«/indicija da je Bora Milošević tijekom svoga rada u Moskvi, kao službenik *Saveznog sekretarijata za inostrane poslove*, bio »praćen i postao ruskim čovekom«. Stamboliću je to bilo »smešno, nije ga interesovalo, niti je u razgovorima i tome učestvovao«, ali mu je bilo posve »jasno da su to organizovali Dolanc i Jure Bilić kako bi diskreditirali Slobu« /Miloševića/. Stambolić, kao predsjednik Predsjedništva Srbije, zatražio je od Dolanca da »ili prekine time da se bavi, ili će istragu pokrenuti protiv njega«, tako je cijeli »slučaj« završio i prije nego što je počeo.⁵²

Za razliku od većine glasnogovornika aktualne srbijanske vlasti i oporbe, Stambolić nigdje u svojoj knjizi, a ni u kasnijim javnim nastupima, ne »demonizira« zemlje zapadne demokracije. On se svojom knjigom Zapadu – preporučuje kao dobro političko rješenje.

⁵⁰ Komentirajući sadržaj knjige jednog pravoslavnog teologa, Stambolić zaključuje kako je »slika islama koja nam se danas nudi sa raznih strana u stvari slika ratoboračke politike i delatnosti nekih naših prvosveštenika. Oni ne rade ništa drugo, (...) oni samo zagovaraju pravoslavni sveti rat«. (I. Stambolić, Svedočanstva: Moja najveća greška, *Naša borba*, 22. 9. 1995., 9.)

⁵¹ »To njihovo kalkulisanje nije moralo da ima čak nikakve konkretne vidove ili elemente akcije. Ali objektivno, ta politika je računala na taj oslonac. Da pod Gorbačovim nije došlo do sloma onoga sistema, (...) realizacija one Ljubičićeve ideje bila bi moguća. Uz sve posledice i nesreće. Da su ostali stari blokovski odnosi i odnosi velikih sila kakvi su bili, i antagonizmi na kojima su živeli, to bi se dogodilo. Zapad bi malo galamio po štampi, kao oko praga i Čehoslovačke, ali ništa ne bi preduzeo. A, uz takav oslonac na Istoku, armija bi bila toliko moćna kao vojna sila, da bi ona uspela«. (I. Stambolić, *Put u bespuće /Izvaci iz knjige/, Telegraf*, 4. 10. 1995., 53.)

⁵² Isto.

Stambolićev odnos prema srpsko/srbijanskoj vojnoj agresiji u BIH

Osim pozorno pripravljanog objavljivanja »Putu u bespuće«, vidljivim bi se pokušajem Stambolićeva političkog reaktiviranja možda moglo označiti i njegovo medijski zapaženo gostovanje na *Drugoj skupštini građana srpske nacionalnosti* u Republici/Federaciji Bosne i Hercegovine, održanoj 9. travnja 1995. u Sarajevu. Temeljni su zahtjevi organizatora toga skupa – *Srpskoga građanskog vijeća Bosne i Hercegovine* – bili sadržani u usvojenim »Deklaraciji o miru i ustrojstvu Bosne i Hercegovine« i »Deklaraciji o ljudskim pravima«, te u zahtjevu, upućenom srbijskom predsjedniku Miloševiću, da pristane na međusobno priznanje Srbije (Jugoslavije) i (R) Bosne i Hercegovine. Neobvezatni poziv pobunjenim bosansko-hercegovačkim Srbima da se »vrate zajedničkome životu s Bošnjacima i Hrvatima«, tj. »zajedničkoj državi«, trebao je, zauzvrat, omogućiti Srbima, koji će ostati izvan Republike Srpske, priznanje statusa trećega konstitutivnog naroda u Federaciji Bosne i Hercegovine, a u tom je smislu podnesen i amandman na Ustav bosansko-hercegovačke Federacije.⁵³

Zaključak

Politička stajališta i djelovanje I. Stambolića, tijekom razdoblja u kojem je obnašao najviše dužnosti u političkom vrhu Beograda i Socijalističke Republike Srbije, bili su obilježeni njegovim izravnim sudjelovanjem u sustavnome nastojanju hegemonistički orijentirane većine srbijanskih političara u bivšoj SFRJ da na sve moguće načine stvore uvjete za poništenje ustavnih odredbi privaćenih u saveznom ustavu iz 1974., o političkome ustroju Socijalističke Republike Srbije i položaju njenih dviju autonomnih pokrajina, koje su zbog svojega specifičnog nacionalnog sastava uživale unutar bivše jugoslavenske federacije – određena obilježja državnosti.

Sam je Stambolić, »pazeći više od ostalih na proceduru«, bio jedan od najradikalnijih zagovornika rušenja saveznog Ustava, a za što mu je 1985. na mjestu predsjednika Centralnoga komiteta Saveza komiteta Srbije, dakle kao najbliži suradnik, zatrebao njegov politički istomišljenik Milošević. On je, međutim, iskoristio netransparentnost Stambolićeva političkog taktiziranja u srbijanskoj javnosti, te ga je na Osmoj sjednici Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije »smijenio« s mjesta predsjednika predsjedništva Srbije, te na njegovo mjesto postavio otvoreno velikosrpski orijentiranog generala Jugo-

⁵³ Sa stajališta hrvatskih nacionalnih interesa u (R) B i H, posebno je neprihvatljiva tadašnja ocjena Srpskoga građanskog vijeća o »dvostranoj vanjskoj agresiji« na Bosnu i Hercegovinu. Na taj je način borba hrvatskog naroda za opstojnost na povijesnim hrvatskim prostorima u BIH u potpunosti izjednačena sa srbijanskom vojnom agresijom i srpskom oružanom pobunom u (R) B i H. Bošnjačko-muslimanskim je političkim čelnicima Stambolićev tadašnji posjet Sarajevu dobro poslužio kao promidžbeni prilog izgradnji »građanske« i »multikulturalne« Bosne i Hercegovine. (Vidi: Ivan Šalić, »Historijski sporazum na račun Hrvata?, *Vjesnik*, 11. 4. 1995., 7.; Vidi: Ivo Perić, *Godine koje će se pamtiti*, Školska knjiga, Zagreb, 1995., 163.)

slavenske narodne armije Petra Gračanina. Tim je kadrovskim izborom Milošević već tada naznačio najveću političku razliku između sebe i svoga »političkog oca« I. Stambolića – odabir načina postizanja političkih ciljeva.

Politički umirovljeni Stambolić dolazi na više nego solidno mesto direktora banke *Jubmes*. Tijekom srbijanske vojne agresije i srpske oružane pobune u R. Hrvatskoj i R. Bosni i Hercegovini za nj se gotovo više nije čulo. Objavljivanjem »Put u bespuće« Stambolić se, tek osam godina kasnije, izgleda pokušao vratiti u politički život Srbije/Jugoslavije.⁵⁴ Iako je ovoga puta oštro kritizirao vojno-političke propuste vladajuće srbijanske političke vrhuške, naglasak je stavljao na potrebu svesrpskoga okretanja budućnosti, čime se možda htio kandidirati za do danas upražnjeno, ali prema svemu sudeći još uvijek nepotrebno mjesto obnovitelja »porušenih srpskih mostova sa svijetom«. ⁵⁵ Najvažnijim je ciljem označavao što brži prestanak ratnih operacija u R. Hrvatskoj, te (R.) Bosni i Hercegovini,⁵⁶ u čemu se, također, ponajprije mogao prepoznati »čisto« velikosrpski interes održavanja tadašnjih »ratnih granica«, koje su se u međuvremenu, daljnjim nastavkom borbenih operacija, prije mogle pomicati prema istoku nego prema zapadu.

Opisujući pak velikosrpske ratne ciljeve »maglovitima, megalomanskim i neostvarivim«, a sam posljednji rat »besmislenim«, ⁵⁷ Stambolić je tek 1995. odlučio podsjetiti srbijansko pučanstvo da bi, umjesto Miloševiću, državno vodstvo trebali povjeriti »dokazano realnim političarima«, kakvim se očito i sam drži. Distancirajući se izriječkom od (veliko)srpskog nacionalizma, odnosno od, kako ga je eufemistički nazvao, »užegloga nacionalnog romantizma koji se izvrgnuo u šovinizam, u nacifašizam«, ⁵⁸ Stambolić je nesrpskim narodima bivše jugoslavenske državne zajednice poručio kako »Jugoslavija možda više i nije moguća«, ali da »to nikako ne znači da je i saradnja (između sada susjednih naroda i država; pr. a.) nemoguća«. ⁵⁹

Možda su najvažniji adresati Stambolićeve knjige ipak bile – vlade zapadnih zemalja, uključujući i američki State Department, koje je simbolično »podsjetio« na »pozitivnu ulogu 'srpskoga nacionalnog romantizma'?!«, pr. a./ u otporu sovjetskome hegemonizmu«, s čim je u svezi – vjerojatno, kako bi pritom ostao potpuno jasan – osudio srpsko »antievropejstvo i etnocentriizam«, odnosno njihovo (srbijansko, pr. a.) »oklevanje da pristupe Evropskoj zajednici«. ⁶⁰

⁵⁴ Može se pretpostaviti da se Stambolić u javnosti tada ponovno »ukazao« samoinicijativno ili prema napatku »glavnozapovjednih« beogradskih stratega i taktičara, koji su ga u tadašnjim izmijenjenim vojno-političkim, pa donekle i međunarodnim okolnostima, možda držali dobrom/uporabljivom zamjenom za višestruko kompromitiranoga Miloševića.

⁵⁵ I. Stambolić, Svedočanstva: Moja najveća greška, *Naša borba*, 22. 9. 1995., 9.

⁵⁶ »U miru život će ponuditi mnoge odgovore za budućnost koje u ovoj ratnoj akustici nitko ne čuje (...) Mir je danas preduslov za sve«. (*Isto.*)

⁵⁷ I. Stambolić, *Put u bespuće* /knjiga/, 278.

⁵⁸ I. Stambolić, Svedočanstva: Moja najveća greška, *Naša borba*, 22. 9. 1995., 9.

⁵⁹ I. Stambolić, *Put u bespuće* /knjiga/, 278.

⁶⁰ I. Stambolić, Svedočanstva: Moja najveća greška, *Naša borba*, 22. 9. 1995., 9.

Stambolić je, ukupno uzevši, svojom knjigom »Put u bespuće« bjelodano, iako uvijeno, pokazao/dokazao da srbijansko/srpski šovinizam (velikosrpstvo) može pod ozbiljnom prijetnjom/pritiskom izvanjskih okolnosti mijenjati svoju »dlaku«, ali nikako i ćud.